

ORDASI ÁGNES*

Határokat változtatni, emlékezetet konstruálni?

Borut Klabjan (ed.): *Borderlands of memory: Adriatic and central European perspectives. Cultural memories 11*. Oxford: Peter Lang, 2019. 316.

1 933 nyarán Martin Čedermac, az agg vrsniki káplán minden bátorságát összeszedve, felkavarodott érzelmekkel ült az udinei olasz prefektus előtt. Panaszt akart tenni, mivel a fasiszták már a templomi szertartásokon sem engedték anyanyelvük használatát a keleti (határ)területeken élő szlovéneknek.¹ A prefektus azonban megelőzte az idős papot, és rögtön a városban nemrégiben felavatott vízvezeték ügyére terelte a szót. Erről pedig még a káplán sem nyilatkozhatott másképp, minthogy nagy áldás a faluja számára. „Az állam minden tőle telhetőt megtesz” – mosolygott magabiztosan a prefektus –. „E téren még soha ennyit nem tettek. Ismerje csak el!”²

* A szerző doktorjelölt, a KRE Történelem Doktori Iskolájában. E-mail: wolfsrain17@gmail.com, Jelen tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP–19–3–III–KRE–1 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

¹ Az első világháborút követően a történet színhelyét adó terület Venezia–Giulia néven olasz fennhatóság alá került.

² Matic Batić a dialógust tanulmányában szlovénról angolra fordítva–közli, de mivel a mű magyar fordításban is megjelent, én a vonatkozó részeket ez utóbbiból idézem. Matic Batić: *Le Terre Redente si presentano a noi come vecchie terre italiane: Building italianità in the Provincia di Gorizia between the Two World Wars. Borderlands of memory: Adriatic and central European perspectives.*

Ahogy Matic Batić is megjegyzi, France Bevk szlovén író *Kaplan Martin Čedermac* című, 1938-ban megjelent regényének ezen szakasza nemcsak egy határ menti község helyi lakosainak és a berendezkedő idegen hatalomnak kapcsolatáról –vagy az újonnan végrehajtott infrastrukturális fejlesztésekről szól, hanem ennél jóval többről. Egyfelől azon stratégiákról, melyeket az olasz kormányzat a saját fizikai, ideológiai és társadalmi helyzetének, legitimációjának megerősítése érdekében alkalmazott. Másfelől jól példázza a világi hatalom és az egyház, az állampolgárság és a nemzeti identitás, az eltérő elkötelezettségek és lojalitások közt feszülő ellentétet, valamint az értelmiség szerepének és az egyéni lehetőségek, felelőségek és lelkiismeret körül felmerülő kérdéseket. Ugyanakkor még ennél is jelentősebb a tény, hogy mivel Bevk regényét kortársként, saját élményeire, megtörtént eseményekre és valóban élt személyekre építette,³ könyve felfogható a múlt egyfajta sajátos elbeszéléseként is.

Noha a határok, identitások és az emlékezetek kutatása aligha számít újdonságnak a nemzetközi és hazai szakirodalomban, mindez nem jelenti azt, hogy ne lehetne újat mondani—, vagy új megközelítéseket, módszereket felhasználni e témák vizsgálatához. Elég csak Gyáni Gábor könyveire⁴ vagy a Filep Tamás Gusztáv szerkesztésében nemrég kiadott *Ünnep és felejtés. Emlékezet. Identitás. Politika*⁵ című kötetre gondolni. Ez a megállapítás vonatkozik a Matic Batić értekezését közlő, Borut Klabjan szerkesztette tanulmánykötetre is, melyet a Peter Lang kiadó idén jelentetett meg. A kötet egyben Klabjan az észak-adriai régió transznacionális kapcsolataira, kollektív identitásaira, emlékezeteire

Borut Klabjan (ed): *Borderlands of memory: Adriatic and central European perspectives. Cultural memories 11*. Oxford: Peter Lang, 2019. 163–186. 163–186.; France Bevk: *A föld sója*. Budapest: Európa Könyvkiadó, Budapest, 1979. 274.

³ Bevk a főhős Martin Čedermac személyét Anton Cuffolo lazéi plébánosról mintázta, és a történet cselekményének kialakítása során is nagyban támaszkodott a pap naplójára.

⁴ A teljesség igénye nélkül: Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000., Gyáni Gábor: *A történelem mint emlékmű*. Kalligram, Budapest, 2016.

⁵ Filep Tamás Gusztáv (szerk.): *Ünnep és felejtés. Emlékezet. Identitás. Politika*. Budapest: Kalligram, 2018. 278.

fókuszáló, a Marie Skłodowska-Curie Akciók programjának keretein belül megvalósuló projektjének része,⁶ és a 2017-ben Koperben megrendezett *Sites of memory, sites of border* című konferencia⁷ előadásainak írásos közlése.

Miként a kutatási program témája és a konferencia címe sejteti, Klabjan is azon történészek közé tartozik, akik a manapság igen népszerű birodalmi fordulat gondolatától és az „egymásba fonódó” történelem módszertanától megigézve, elsősorban a nemzeti kereteket meghaladó narratívákat és teoretikus fejtegetéseket helyezik előtérbe. Így a konferencia programjához hasonlóan a kötet szerzői között is olyan nevek szerepelnek, mint a *New Imperial History*⁸ egyik legsikeresebb képviselőjének számító Pieter M. Judson, a csehszlovák és német területekre specializálódott Nancy Wingfield és a „fantomhatárokat” tanulmányozó Hannes Grandits. Mellettük szintén említést érdemel a „másság” jelenségét és az emlékezetkonstrukciókat mikrotörténeti módszerekkel is vizsgáló Marta Verginella és Vida Rožac Darovec. Továbbá a nyelvi és az etnikai határok közti „szörfölés” jelenségét hirdető Vanni D’Alessio, és a legújabbban a trieszti irodalmi határokat és az azokhoz kapcsolódó identitásokat taglaló Katia Pizzi. A közreműködők sorában ugyancsak feltűnik az építészttörténész Klaus Tragbar és Elmar Kossel, továbbá a partizánemlékműveket és -ünnepségeket vizsgáló Oto Luthar. Rajtuk kívül az ifjabb korosztály is képviselteti

⁶ Adriatic Perspectives: Memory and Identity on a Transnational European Periphery (no. 655609).

⁷ International conference. Sites of memory, sites of border: http://www.zrs-kp.si/wp-content/uploads/2018/06/Kraji-spomina_zbornik_ZA-SPLET.pdf (letöltés ideje: 2019. augusztus.7.) az ARRS-founded research projects részeként (Slovenian Research Agency, grant agreements no. J6-6833 and J6-7152)

⁸ Új birodalmi történetírás: lényege, hogy a nemzetközponti történetírással ellentétben a soknemzetiségű birodalmakat és a nemzeteket nem egymás versenytársaiként, egymást kizáró kategóriaként fogja fel, hanem rámutat a két berendezkedési modell egymás melletti/együttélési feltételeire, jellegzetességeire, különbségeire és hasonlóságaira. Így például arra, hogy a birodalmak is aktívan részt vettek a nemzetiesítő folyamatokban, illetve ezzel párhuzamosan, az egyes nemzetek nacionalista képviselői is előszeretettel a kihasználták a birodalmi keretek közt adódó lehetőségeket. Mindennek jegyében: Pieter M. Judson: *The Habsburg Empire: A New History*. Cambridge MA – London: The Belknap Press of the Harvard University Press, 2016.

magát: így az olasz–jugoszláv kapcsolatokkal foglalkozó Mila Orlić, a jugoszláv kultúr- és vallástörténet mellett elkötelezett Gašper Mithans, és a már említett Matic Batić, kinek a Gorizia környéki térbeli beavatkozásokról szóló doktori disszertációját témavezetőként Klabjan segíti.⁹

Nem hagyható figyelmen kívül azonban, hogy talán terjedelmi, talán más „tudománystratégiai” megfontolások miatt nem minden résztvevő előadása került be a kötetbe. Még akkor sem, ha azok témájukat illetően tökéletesen beleillettek volna a Marie Skłodowska-Curie Akciók programban vállalt munkaterv koncepciójába. E hiányt a közölt munkák szerzői bizonyos mértékben lábjegyzetes hivatkozásokkal, olykor konkrét említésekkel pótolták. Ezzel pedig a láthatóan is igen jelentős (de a szakmában egyáltalán nem kivételesnek számító) „csoporkohézió” és kánonépítő törekvések erősítése mellett bepillantást engednek a „többiek” kutatásaiba is. Például a határ menti régiók kollektív emlékezetét elemző szociológus Kaja Širok, a hibrid terminust Isztriára alkalmazó Pamela Ballinger, –vagy az ideológiák téralakító hatásait tanulmányozó Egon Pelikan fejtegetéseibe. Ugyanakkor az már kissé túlzásnak tűnik, hogy számos más kereszthivatkozás mellett a kötet tizenkét¹⁰ szövegéből hat közvetlenül kiemeli Klabjan gondolatait, és további 15 alkalommal lábjegyzetben is megjelöli a szerkesztő írásait. Még akkor is, ha erre nem feltétlenül, vagy olykor egyáltalán nem lett volna szükség.

Klabjan a kötet céljának a tér, az állam és az identitás, illetve a tér és az idő összekapcsolását határozta meg egy eddig kevésbé kutatott multietnikus, többnyelvű régióban. A választása érdeklődése és korábbi munkái alapján az Észak-Adria transznacionális határterületeinek, kulturális emlékezetének és az ottani emlékezetpolitikák természetének, működésének és fejlődésének multidiszciplináris elemzésére esett. Ennek megfelelően a kötetben végig hangsúlyos a múlt, az emlékezés(ek) és az identitások

⁹ A szerzők névsorát áttekintve ugyancsak elgondolkodtató, hogy nagy részük az észak-adriai határterületekről, multietnikus és legalább kétnyelvű környezetből származik, felsőfokú tanulmányaik és kutatómunkájuk alapvetően már a jobban beágyazott európai és észak-amerikai egyetemekhez kötik őket.

¹⁰ A kötetben a bevezetővel együtt összesen 14 tanulmány szerepel, melyek közül kettőt Klabjan készített.

bonyolult, sokszor ellentmondásos viszonya, valamint összefonódó jellegüknek, reprezentatív szerepüknek komplexebb feltárása és a különböző történelmi periódusokon és politikai rendszereken átívelő kontinuitások és diszkontinuitások kimutatása. A tanulmányok egyik közös fókuszpontja a helyi közösségek kollektív emlékezetének dinamikus átalakulása, és az azt befolyásoló tényezőknek, mint például a folyamatosan változó állami és intézményi kereteknek a vizsgálata. Ehhez az elméleti hátteret elsősorban Maurice Halbwachs „kollektív emlékezetének” és Pierre Nora a „lieu de mémoire” koncepciójának fejtegetései biztosítják,¹¹ de rajtuk kívül még számos más szociológus, történész, antropológus tézise visszaköszön a szövegekben.¹²

Mindazonáltal valószínűleg épp ez a fajta, gyakori tételisméltésekkel teletűzdelt túlteoretizálás és a már-már hívószóként funkcionáló fogalmak alkalmazása az okai annak, hogy az írások helyenként modellszerűek, leegyszerűsítők, sőt aránytalanok. Még akkor is, ha az elméleti alapok lefektetése vitathatatlanul szükséges a bemutatott mintázatok értelmezéséhez és kontextualizálásához. Az aránytalanság különösen a levéltári és más, korabeli források visszafogott használata következtében válik látványossá.¹³ Ez utóbbi ráadásul felveti a reprezentativitás és a szelekció problémáit is. Vagyis azt, hogy a kiválasztott történetek mennyire érvényesek a helyi társadalom vagy annak bizonyos csoportjai egészére és az egyes jelenségekre.

Érdemes leszögezni azonban, hogy bár jelen sorok szerzője is a hagyományos, forrásközpontú történetírás képviselőjének tartja magát, mégis úgy véli, hogy Klabjan szintetizáló, nagyobb perspektívákban gondolkodó kötete a fenti kritikák ellenére is fontos. Egyrészt azért, mivel az egységes szemlélet, a posztmodern stílus szabályainak megfelelően felépített szerkezet és logikus érvrendszer igen meggyőzővé teszi a tanulmányokat az itt-ott érzékelhető

¹¹ Borut Klabjan: *Bordering and Memorializing the Northern Adriatic and Central Europe: Introductory Notes on Borderlands of Memory*. In: Borut Klabjan (ed). 2019. 1–12.

¹² A teljesség igénye nélkül: Tony Judt, Maura E. Hametz, Andrew Hussey, Marija Todorova, Milica Bakić-Hayden.

¹³ E tekintetben a korabeli sajtóra és/vagy levéltári iratokra nagyban támaszkodó Nancy M. Wingfield és Matic Batić kivételt képeznek.

hiányosságok, egyenetlenségek ellenére is. Másrészt pedig azért, mert a szerzők meghatározó részének (témájukból adódóan is) eleve az antropológia, a szociológia, az oral history eszközkészletét, valamint az elektronikus, az aktuális napi sajtó anyagait kellett használnia. További kiemelendő tényező, hogy az írások kimondottan olvasmányosak és könnyen befogadhatók. Ugyanakkor az ilyen típusú, egyszerre összefoglaló és elemző munkák születéséhez olyan „nagy kérdések” megfogalmazására van szükség, melyek képesek megszólítani a jóval korlátozottabb közös (történelmi) tudással rendelkező nemzetközi közeget. Ilyen szélesebb érdeklődésre számító „res publicák” az emlékezet, a határok és az identitások problematikái, melyek jelen kötetben öt fő kérdéskörre koncentrálva, Rijekától az Isztrián és Gorizián át egészen Dél-Tirolig gyűjtött esettanulmányokon keresztül kerülnek elő.

Ezen kérdéskörök közül az első az emlékezetkonstrukciók működésének mikéntjére vonatkozik, és csaknem valamennyi írás érinti azt. Míg Vanni D’Alessio a jugoszláv történetírók által felelevenített 19. századi kategóriák (a Talijani¹⁴ és Talijanaši¹⁵ külső és belső megkülönböztetése) tudatosan félrevezető felhasználására hívja fel a figyelmet,¹⁶ addig Klabjan Trieszt példáján a Habsburg-dinasztiához és az annak jelképeihez való viszonyulás koronkénti változását,¹⁷ Nancy M. Wingfield pedig az eredetileg germán–kelta szokásként megtartott Sonnenwende-ünnepségek nemzetiszocialista összejövetelekké való átalakulását ismerteti.¹⁸ Az emlékezetkonstrukciók változása jegyében Gašper Mithans részletesen beszámol a II. világháború alatt a német megszálló csapatok által felégetett venezia–giuliai falvak tragédiájáról, valamint azok megvalósult – vagy éppen elmaradt

¹⁴ Talijani: igazi olasz, kívülről, Olaszországból származó, nem őslakos, idegen.

¹⁵ Talijanaši: bennszülött szláv, aki magát olaszként akarja elismertetni és láttatni.

¹⁶ Vanni D’Alessio: *Divided Legacies, Iconoclasm and Shared Cultures in Contested Rijeka/Fiume. Borderlands of memory: Adriatic and central European perspectives.* In: Borut Klabjan (ed). 2019. 89–118.

¹⁷ Borut Klabjan: *Habsburg Fantasies: Sites of Memory in Trieste/Trst/Triest from the Fin de Siècle to the Present.* In: Borut Klabjan (ed). 2019. 59–88.

¹⁸ Nancy M. Wingfield: *The Sonnenwende: From Traditional German Folk Festival to Radical Right-Wing Mobilizing Ritual along Austria’s Language Frontiers.* In: Borut Klabjan (ed). 2019. 119–148.

rekonstrukciójáról. Mithans azt a (kissé talán közhelyszerű) megállapítást vonja le az újjáépített Gabrova, Šmarjt és a múzeumfaluként a rombolás nyomait megőrző Lipa kálváriájából, hogy a közösségeknek olykor komoly befolyása lehet arra, mire és hogyan kívánnak emlékezni, mit és hogyan akarnak múltjukból másoknak megmutatni.¹⁹

Az antifasiszta megemlékezések elemzése során hasonló következtetésekre jut Vida Rožac Darovec is. Tanulmányában részletesen kitér a TIGR antifasiszta underground szervezet²⁰ ellentmondásos megítélésére, továbbá a cerjei „Szlovén Föld Védőbizottságának” tiszteletére létesített emlékmű funkcióira. Darovec ez utóbbival kapcsolatban rámutat, hogy az eredetileg bástyaerődítménynek épült múzeum még ma is egyszerre testesíti meg az antifasiszta ellenállást, a szlovén nemzet identitását és egységét, valamint a négy európai népcsoport (római, germán, magyar, szláv) keresztútját. Igaz – figyelmeztet –, az építmény mára új jelentéstartalommal bővült. Egyrészt Szlovénia uniós csatlakozása miatt, másrészt pedig azért, mert részévé vált a Walk of Peace történelmi turistavonalnak. Mindennek következtében a hangsúlyok a hivatalos (kifelé kommunikált) politikai diskurzusban is egyre inkább a határokon átívelő együttműködés és a jószomszédi viszony kialakítása felé tolnak.²¹

Szorosan e témákhoz kapcsolódik a második és harmadik kérdéskör. Vagyis az, hogy a nemzet, a régió és az aktuális határok értelmezései hogyan alakították a múlt narratíváit, illetve milyen mintázatai vannak a különböző politikai és ideológiai rendszereken átívelő kontinuitásoknak és diszkontinuitásoknak. Hannes Grandits felhasználva Eric D. Weitz „szerkezeti elmozdulás” (tectonic shift)

¹⁹ Gašper Mithans: *Burnt Villages in the Julian March as Memorial Landscapes. Borderlands of memory: Adriatic and central European perspectives.* In: Borut Klabjan (ed). 2019. 211–254.

²⁰ 1927-ben szervezett antifasiszta szervezet, mely Trieszt, Isztria, Gorizia és Rijeka „felszabadításáért” és Jugoszláviához csatlakozása, vagyis a rapallói szerződés korrekciója érdekében tevékenykedett 1941-ig. Jóllehet a hivatalos diskurzus gyakran fasisztának és külföldi kémeknek tekintette őket.

²¹ Vida Rožac Darovec: *Commemorating Anti-Fascism: Remembering TIGR in the Northern Adriatic Borderland following Slovenian Independence.* In: Borut Klabjan (ed). 2019. 271–288.

fogalmát, hangsúlyozza, hogy az első változást az hozta el, hogy a bécsi dinasztikus legitimáción nyugvó politikai rendszert a Nagy Háború alatt fokozatosan felváltotta a Párizs-központú, nemzeti homogenitáson alapuló struktúra. Igaz, a politikai paradigmaváltást a társadalmak más ütemben és más módon követték, mely disszonancia leglátványosabban a többnemzetiségű, többnyelvű határregiókban mutatkozott meg. A felülről és alulról folyamatosan érkező kihívások előbb az identitásuk és lojalitásuk átgondolására, később választásra, végül pedig saját múltjuk átértékelésére és rekonstruálására készítették a lakosságot.²² A kötetben viszont több szerző is bizonyítja, hogy mindez még válsághelyzetben sem jelentette a korábbi személyes és intézményesített kapcsolatok azonnali és teljes felszámolását. Igaz, kétségtelenül kiélezte a csoportok közti ellentéteket.

Ezzel a megállapítással némileg összecseng Pieter E. Judson-nak az Edith Gräfin Salburg 1915-ben megjelent, *Das Haus an der Grenze* című háborús novelláján keresztül kifejtett nézete. Eszerint ahhoz, hogy egy határterület valóban határként működhessen, a nacionalisták egy leegyszerűsített, erősen meghúzott vonalat alkalmaznak a helyi nyelvi és kulturális különbségek elválasztására. Tehát a nacionalista gondolkodók a tényleges komplex viszonyok ellenére sem vesznek tudomást azokról a diszkontinuitásokról, ellentmondásokról és igényekről, melyek élesen szembehelyezkednek a narratívájukkal. Így például az ott élő lakosság alapvető szükségleteiről, az etnikai határok közti átjárást segítő dialektusok szerepéről.²³ Továbbá a birodalmi és lokálpatriotizmus jelenségéről, melyek a multietnikus és többnyelvű térségek gyakori jellemvonásai közé tartoznak. Judson tagadja a nacionalista írók azon toposzát, hogy a határterület veszélyes, kiszámíthatatlan „idegen haza” (Alien/Fremd Heimat) lenne. Ehelyett egy olyan kontaktzóna képét erősíti, ahol a különböző nyelvű, kultúrájú és etnikumú lakosság folyamatosan érintkezett és keveredett egymással.²⁴

²² Hannes Grandits: Changing Legitimizations of State Borders and ‘Phantom Borders’ in the Northern Adriatic Regions. In: Borut Klabjan (ed). 2019. 13–32.

²³ Vanni D’Alessio ezt a jelenséget illeti az „ethnic surfing” kifejezéssel.

²⁴ Pieter M. Judson: ‘The border took him’: The Ambiguous Peoples of ‘Der Fremde Heimat’. In: Borut Klabjan (ed). 2019. 149–162. Judson a

Hannes Grandits felfogásában a következő fázist a határkorrekciókra irányuló erőszakos törekvések, majd azok letörése, az utolsó stációt pedig az úgynevezett „uti possidetis”²⁵ elvének nemzetközi normává emelkedése jellemezte. Ez utóbbi lényegében egybeesett a szocialista blokk felbomlásával és a délkelet európai dezintegráció folyamatával. Grandits megállapítja, hogy a politikai struktúrák széthullása mindig magával vonja a társadalmak államisághoz és a határokhoz fűződő viszonyának módosulását, noha a változással a korábbi, „elavult” ideák sem tűnnek el. Mi több, egyfajta „fantomhatárként” tovább élnek az emberek emlékezetében és mentális térképén. Ez pedig a különböző tárgyú narratívák és nosztalgikus tendenciák egyik fő kiindulópontja lesz.

E megállapítás átvezet a negyedik kérdéskörhöz, az ideológiák identitás- és emlékezetformáló hatásához, valamint a hétköznapi embereknek az ideológiákra adott válaszaihoz. Klabjan erre vonatkozóan a Trieszt-nosztalgiát, a Habsburg örökségek reinterpretációját és felhasználásait említi, Oto Luthar pedig a temnicai és lazeci újjáéledő partizántradíciókat és a lokális emlékezetkultúra formálódását elemzi. „[...] A dolgok fokozatosan elkezdtek helyükre kerülni az emberek gondolkodásában, és a megemlékezés, amely csaknem eltűnt, újjáéledt” – idézi Luthar egyik adatközlőjének szavait a 2017-es lazeci ünnepségen ismét felcsendülő partizánénekekkel kapcsolatban.²⁶ Némileg más perspektívából, de hasonló kérdéseket vet fel Mila Orlic *Foibe és Exodus*²⁷ témájú kutatása is, melyben a kommunista Modena és Carpi internálótáboraiiban letelepített és „gettósított” isztriaiak nehézkes integrációját és mindennapi életét ismerteti. Orlic megállapítja, hogy míg az isztriaiakat a befogadó olaszok az 1960-

nacionalistákkal ellentétben nyelvi különbségek helyett jelentősebbnek véli a város-falu, egyházi-világi, a társadalmi osztályok közti és a helyi-nemzeti differenciákat.

²⁵ Az utódállamok megöröklik a korábbi államkonglomerátumok határait, vagyis azt a területet, amelyet ténylegesen a hatalmuk alatt tartanak.

²⁶ Oto Luthar: *Memory, Revision, Resistance: Reviving the Partisan Monuments along the Slovenian-Italian Border*. In: Borut Klabjan (ed). 2019. 235–252.

²⁷ A fogalmak a partizánok által a kelet-adriai régióban elsősorban az olasz nyelvű lakosság ellen elkövetett politikai és etnikai atrocitásokat és azok következményeit jelölik.

70-es években „másként”, versenytársként, fasisztaként, tehát idegenként és ellenségként kezelték, az 1990-es évektől megítélésük gyökeresen módosult. Ettől kezdve az új (egységes) olasz nemzeti identitás mellett elkötelezett politikai diskurzus (elhallgatva az olasz társadalom korábbi intoleranciáját), visszamenőleg is „nemzeti hősokeket”, „mártírokat” teremtett az isztriai „testvérekből”. A 2004-ben törvénybe iktatott „Emlékezet napjának” megünneplése ennek a felülről jövő paradigmaváltásnak a következménye.²⁸

Az ötödik kérdéskör a tér felhasználásai lehetőségeiről szól. Erről szólnak Matic Batičnak az Isonzó menti katonasírokkal, háborús emlékművekkel és az úgynevezett „szent határokkal” foglalkozó kutatásai, valamint Klaus Tragbar és Elmar Kossel Trentóra és Dél-Tirolra fókuszáló vizsgálatai. Mindezekből kiderül, hogy a tér birtokba vételének stratégiáiban az egyes döntéshozatali helyzetben lévő ágensek elképzelésein, illetve az esztétikai és pénzügyi szempontokon kívül a modernizáló, racionalizáló és industrializáló törekvések, valamint a berendezkedő olasz hatalom legitimációs és társadalomrendező igényei egyaránt identitásformáló tényezőkként jelentek meg. A fasiszta rezsim előszeretettel mosta össze a „modernitá” és „italianitá” fogalmait, melyeket elsősorban az elmaradottnak, rurálisnak látott és látatott egykori Habsburg területtel szemben hangoztatott, mint például a bevezetőben említett vízvezeték esetében. Természetesen a tér kisajátításával összekapcsolt olaszosítás politikája más, fejlettebb vidékeken is végbement. Így például Rijekában, Triesztben, Goriziában, Trentóban és Bolzanóban, ahol a köztereket és utcákat nemcsak egyszerűen átnevezték, de az egyes közintézményeket, épületeket, emlékműveket igény szerint felújították, átalakították, de ha úgy adódott, lebontották (*damnatio memoriae*).²⁹

Mindazonáltal megjegyzendő, hogy a térfoglalás mint stratégia nem tekinthető kizárólag olasz jellegzetességnek. Ezt bizonyítják Marta Verginella kutatásai, melyekből egyértelműen kiderül, hogy az 1880-as évektől kezdve a trieszti és goriziai szlovénok is a

²⁸ Mila Orlić: *Italians or 'Foreigners'? The Multilayered Memories of Istrian Refugees in Italy*. In: Borut Klabjan (ed). 2019. 253–271.

²⁹ Klaus Tragbar – Elmar Kossel: *Conquest through Architecture? Italy's Strategies of Appropriation in Alto Adige and the Trentino after 1920*. In: Borut Klabjan (ed). 2019. 187–210.

magasabb presztízsű és jobban megközelíthető, funkcionálisan előnyösebben hasznosítható belváros felé húzódtak az addigra már nacionalizálódott olasz ajkú városvezetés szándéka ellenére.³⁰ Másrészt az is fontos, hogy miként D'Alessio a Kvarner-öböl (Quarnero, Quarnaro, Carnaro, Kvarner) írásmódjaira, Fiume/Rijeka címerváltozataira, valamint a rijekai labdarúgócsapatok emblémáira kiterjedő elemzéséből kiderül, az átalakítások a szimbólumokat, jelképeket sem hagyták érintetlenül. D'Alessio ezt a jelenséget világi képrombolásnak (secular iconoclasm) nevezi, és Adrian Forty, valamint Dario Gamboni nyomán úgy véli, a társadalmilag megszervezett emlékezés és felejtés, alkotás és pusztítás a változás alapvető elemei, hiszen a társadalmi valóság folyamatos felülvizsgálatot és átalakítást igényel. Némileg leegyszerűsítve, de talán ennek is köszönhető, hogy a 19. század elején „Hanza-városnak” vagy „Ausztria Hamburgjának”³¹ is nevezett Trieszt a Katie Pizzi által bemutatott hidegháborús nyugati filmekben már egzotikus, orientalizált, osztott identitású, kaotikus városként jelenik meg. És az is, hogy Klabjan szerint pedig manapság gyakran kimondottan „tenger melletti Bécsként” emlegeti a köznyelv.

Végezetül a kötetben megjelent tanulmányok időszerezéséről sem szabad megfeledkezni. Jól látható ugyanis, hogy valamennyi szerző az észak-adriai térség aktuális eseményeire reflektál és keresi a válaszokat. Többek közt arra, hogy egy „határok nélküli”, „multikulturális” Európában mit lehet és kell kezdeni az előtérbe kerülő, a múlt örökségét felhasználó nacionalista megnyilvánulásokkal. És mindezzel párhuzamosan felmerül a kérdés, vajon kinek és mit jelképezhet a 2017-ben a rijekai várostorony tetejére (vissza)helyezett kétfejű sas? Vagy éppen Mária Terézia születésnapja Triesztben megünnepeelt 300. évfordulója egy olyan pillanatban, mikor Gabriele D'Annunzio³² Fiume

³⁰ Marta Verginella: Slovene Mapping of Urban Centres in the Austrian Littoral in the Nineteenth and Twentieth Centuries. In: Borut Klabjan (ed). 2019. 33–58.

³¹ A fogalmat Verginella Dominique Reill nyomán használja. Részletesebben lásd: Dominique Reill: *Nationalist who feared the Nation. Adriatic Multi-Nationalism in Habsburg Dalmatia*, Trieste, and Venice. Stanford, CA. Stanford University Press, 2012.

³² Gabriele D'Annunziót sokan (proto-)fasisztának, de legalábbis Benito Mussolini elődjének tekintik.

elfoglalásának 100. évfordulóján felavatott szoborinstallációja az egész régiót élesen megosztja?

Összességében megállapítható, hogy a Borut Klabjan szerkesztette tanulmánykötet minden hiányossága, esetenkénti túlteoretizáltsága ellenére módszertanában és témáját tekintve egyaránt fontos, a nemzetközi tudományos diskurzus igényeit kielégítő munka. Egyrészt azért, mert a szerzőik vizsgálati terepe (észak-adriai határvidékek) és az ott lezajló nemzetépítő, birodalomteremtő tendenciák, ideológiai ambivalenciák és etnikai konfliktusok vagy éppen szolidaritások eddig (főleg Magyarországon) a kevésbé feldolgozott területek közé tartoznak. Másrészt pedig, mert felvetéseik, megközelítéseik szélesebb körben is jó vitaalapot jelenthetnek. Mindez nem véletlen, hiszen olyan, az emlékezetkultúrával és politikával, identitásformálással összefüggő témákat taglalnak, melyek napjainkban is különös aktualitással és jelentéssel bírnak.